

Sosial mobilitet og likhetsidealet

Av Egil Bakke

I Innledning

Alle land er preget av forskjellige strukturer, som er under stadig forandring. Næringsstrukturen, som viser de forskjellige næringers relative betydning for verdiskapingen og sysselsettingen, endrer seg bare langsomt. Bosettingsmønsteret, som viser hvor folk bor, er enda mer stabilt, i alle fall i Norge. Men over tid skjer det store strukturelle endringer. Den næring som tidligere sysselsatte de fleste, jordbruket, sysselsetter nå på grunn av sterk produktivitetsvekst bare en liten andel av arbeidskraften i alle utviklede land. Men også de øvrige næringer har vært gjenstand for store endringer, noen er nesten forsvunnet og andre er kommet til. Men det kan skje store endringer med en nesten uendret struktur. I alle næringer har gamle, velrenommerte bedrifter måttet legge ned, mens nye har vokst frem.

Enkelte land har tradisjonelt hatt en positiv holdning til både geografisk og yrkesmessig mobilitet. Produksjonsressursene, arbeidskraft og kapital, fristilles uten sterke motforestillinger eller protester, fra beskjeftigelser som ikke kaster nok av seg, for å kunne anvendes på en mer lønnsom måte. I disse land er det vanligvis forstått og akseptert at omstillingene har vært en forutsetning for den økonomiske og sosiale vekst som har funnet sted. Andre land legger tradisjonelt mer vekt på det kortsiktige ubehag omstillingene skaper for arbeidstakerne, og søker ved lover og andre politiske tiltak å begrense omstillingstakten, selv om det nok også i disse land er forstått at omstillinger er nødvendige for å sikre den langsiktige vekst.

I de fleste vestlige land knytter det seg spesiell politisk interesse til landets sosiale struktur, inntektsfordelingen, maktfordelingen og klassemønsteret. Idealet har for de fleste vært at

landet ikke skal være preget av for store forskjeller. I Norge har det vært et sterkt politisk ønske om at inntekter og formue skal fordele seg forholdsvis jevnt. Hvis f. eks. de samlede inntekter til de aller rikeste utgjør en uforholdsmessig stor andel av det hele, anses det som meget kritikkverdig. Tilsvarende vil det ikke aksepteres at de med lavest inntekter samlet bare tjener en brøkdel av det hele.

På samme måte som for de ytre strukturer kan det allikevel ha skjedd store endringer i den sosiale struktur, i den forstand at det ikke nødvendigvis er de samme personer eller familier som ligger på toppen (eller bunnen) av inntektsfordelingskurven. I alle land har det vært en viss sosial mobilitet, både på kort sikt og enda mer i et generasjonsperspektiv..

Sosial mobilitet blir nesten overalt i de utviklede land betraktet som et positivt fenomen. Det er generelt ønskelig at gamle tiders klassestrukturer ikke lenger gjør seg gjeldende, at samfunnet er åpent og at ikke forskjellige formelle eller uformelle stengsler hindrer det enkelte menneske i å realisere seg selv.

Det er vanlig å anta at graden av sosial mobilitet er forskjellig fra land til land. USA er tradisjonelt blitt betraktet som et åpent samfunn, hvor Napoleons ord om at alle soldater har marskalkstaven i sitt tornister, uttrykker en sannhet.. Hvis den enkelte bare står på, viser initiativ og dyktighet, vil hun kunne ende på toppen. Den moralske appell er klar: "Det er opp til deg selv!" En politisk konsekvens av denne mobilitet er at den enkelte i første rekke må ta vare på seg selv. Mange europeiske land, som Storbritannia og Frankrike, er tradisjonelt blitt betraktet som stive, klassestrukturerte samfunn, der de som er på toppen, økonomisk og sosialt, forblir på toppen. Vi skal i det følgende sette noen spørsmålstegn ved disse stereotypene.

II Mobilitet og likhet

Sosial mobilitet har vanligvis en positiv verdi for de fleste, fordi mobilitet indikerer et fritt samfunn, der den enkelte ikke blir hindret av formelle barrierer. Det er imidlertid samtidig slik at når de formelle stengsler som hindrer mobilitet først er fjernet eller redusert, vil mange, kanskje de fleste, anta at økt mobilitet også fører til mer likhet og mindre markerte inntekts- og formuesforskjeller. Men mobilitet og forskjeller, ikke bare med hensyn til inntekt og formue, men også andre sosiale karakteristika, som for eksempel utdanning og livsstil, er i realiteten to sider av samme sak. Det skyldes fundamentalt at folk er forskjellige med hensyn til evner til evner, flid, ambisjoner og preferanser. I og med at de inntekter som opptjenes i et fritt samfunn i hovedsak er resultatet av frivillige transaksjoner, er intet mer naturlig enn at de bakenforliggende menneskelige forskjeller også reflekteres i inntekts- og formuesforskjeller og for øvrig i forskjellig livsstil. Inntekts- og formuesforskjellene i et fritt, mobilt, meritokratisk samfunn vil trolig være mindre enn i et ufritt samfunn, men de vil ikke desto mindre kunne være påtakelige.

Det er grunner til å forvente at slike forskjeller ikke skulle anses som spesielt kritikkverdige. P.T. Bauer¹ skriver:

”For example, many Fabians, notably Tawney, thought that equality of opportunity would result in substantial equality of income, that any remaining differences would reflect merit, and would therefore be widely respected and accepted”.

Men den egalitære politikk, som har hatt stor tiltrekningskraft på mange i de utviklede land, har i praksis ikke akseptert sjanselighet som et mål. Det er resultatlikhet som har vært målet. De inntektsomfordelingstiltak som er truffet i land der målet om resultatlikhet har vært avgjørende for politikktutforming, har nødvendigvis bidratt til å begrense den sosiale mobilitet, til å gjøre samfunnene mindre åpne og mer ufrie.² P.T. Bauer skriver (ib.cit.):

¹ P.T. Bauer, *The Grail of Equality*, gjengitt i *Equality, the Third World and Economic Delusion*, Harvard University Press, 1981

² Tiltakene har for øvrig i praksis ikke bidratt til større likhet. Det skyldes i hovedsak tiltakenes omfattende rekkevidde: Alle får og alle gir. Det skyldes også at det er forskjeller mellom de enkeltes evne til å tilpasse seg omfordelingstiltakene.

”In an open and free society, political action which deliberately aimed to minimize, or even remove, economic differences (i.e. differences in income and wealth) would entail such extensive coercion that the society would cease to be open and free”

Mange politikere forfølger således to mål som er i konflikt med hverandre, målet om frihet og mobilitet og målet om inntektslikhet. Men på tross av at mobilitet skaper inntektsforskjeller, og på tross av at de inntektsomfordelende tiltak som treffes bidrar til å svekke mobiliteten, er dette sistnevnte utfall ikke tilsiktet. Det synes tvert om rimelig å hevde at mobilitet i seg selv allikevel for de fleste er ønsket og av positiv verdi, til tross for at den resulterer i inntektsforskjeller..

Det er en tredje grunn til at sosial mobilitet blir ansett som et gode. Det gjør seg gjeldende den oppfatning at det blant dem som urettmessig er holdt nede på grunn av manglende mobilitet, finnes evner og arbeidskraft som ikke blir utnyttet på en rasjonell måte. Det antas med andre ord at mobilitet vil være en vekstutløsende faktor, at mobilitet vil være lønnsomt både for dem som derved får sjanser de tidligere ikke hadde, og for landet under ett.

Dette argumentet har spesiell gyldighet i land som lenge har vært sosialt immobile og hvor det har dannet seg stive sosiale og økonomiske strukturer. Hvis disse land først blir mer mobile, vil krefter som hittil ikke er blitt benyttet komme for dagen. Den globalisering som nå foregår åpner for en tilsvarende internasjonal sosial mobilitet. Det store antall betydelige politiske lederskikkelser som dominerte arbeiderbevegelsen tidlig på 1900-tallet i Norge indikerer at den gryende politiske frigjøring i realiteten åpnet for utfoldelse av evner som samfunnet tidligere ikke hadde dratt nytte av. Men i samfunn som lenge har vært relativt mobile er det liten grunn til å forvente at fortsatt mobilitet skulle kunne avdekke store, skjulte reserver mht evner og arbeidsinnsats.

III Hvor stor har den sosiale mobilitet vært?

Det finnes ingen enkle måter å måle den sosiale og økonomiske mobilitet på. Det de fleste er enige om er at enkelte land klart er mindre mobile enn andre. Det indiske kastesamfunnet blir vanligvis fremholdt som en illustrasjon på et samfunn uten sosial mobilitet. Der er det slik at dine foreldres kastetilhørighet bestemmer din plass i samfunnet og din skjebne. Det skal bli spennende å se hvilke konsekvenser Indias betydelige økonomiske fremgang vil ha for kastesystemets fremtid. Mye kan tale for at økonomisk vekst og økt etterspørsel etter arbeidskraft, vil tvinge frem økt mobilitet selv i India.³

På den annen side blir USA gjerne sett på som et eksempel på et meget mobilt samfunn, der troen på at alle kan nå helt opp er sterk. Det er ens egen innsats og dyktighet som vil være avgjørende. Mobiliteten i Amerika er naturligvis et resultat av at landet har vært og fortsatt er en innvanderstat. Folk kom dit nettopp fordi de der ville få anledning til å utfolde seg. De som kom dit, først fra Europa, dernest fra Asia og fortsatt i et stort antall fra Latin-Amerika, var, og er, mennesker som trolig skiller seg ut fra ”hopen”, både ved sitt mot, sin vilje til innsats og sin vilje til å tåle kortsiktige belastninger for å oppnå bedre kår på lengre sikt, for seg selv og ikke minst for sine etterkommere.

Det er ikke uvanlig å møte den oppfatning at den sosiale mobilitet i USA er mindre nå enn tidligere, og at USA på en måte mer og mer likner de europeiske stater, med relativt stabile økonomiske og sosiale strukturer. Selv om det kan vises til at listen over de rikeste mennesker i USA stadig inneholder nye navn, og at mange navn som tidligere sto på listen etter hvert ryker ut (det samme gjelder listen over de største bedrifter), vil det fremholdes at dette er eksepsjonelle begivenheter, ikke det vanlige. Oppfatningen er at det med årene er blitt etablert en amerikansk overklasse, en middelklasse, en arbeiderklasse og en underklasse, og at denne struktur er forholdsvis stabil, både til enhver tid og over generasjoner. Det kan

³ Den indiske forfatterinne Arundhati Roy har gitt en gripende beskrivelse av den potensielle konflikt mellom vekst og kastekonservatisme i romanen *The God of Small Things*, Flamingo, 1997.

diskuteres både hvorvidt denne oppfatning bygger på korrekte observasjoner og ikke minst om den er relevant i forhold til spørsmålet om hvor mobilt samfunnet er.

I alle frie, mobile samfunn vil det over tid etableres økonomiske og sosiale strukturer. Det er et resultat av generasjoners innsats og adferd. Det har alltid vært noen med større evner og vilje til høyere innsats enn andre, og disse vil gjennomgående ha høyere inntekter enn gjennomsnittet. Forskjeller vil også vise seg på mange andre måter, ikke bare som et resultat av ulik inntjeningsevne, men som et resultat av forskjellig smak og forskjellig syn på hva som er av betydning for å kunne leve et godt liv. Men spesiell interesse vil alltid knytte seg til inntektsfordelingen. Hvis de med høy inntjeningsevne samtidig har vært nøysomme, vil det være blitt etablert formuesforskjeller, som kan opprettholdes over generasjoner. Det er således hva man måtte forvente at USA i dag er ganske annerledes enn i den tidligere innvandringsperiode mht til inntekts- og formuesforskjeller. Men hvorvidt USA er blitt mindre mobilt er et ganske annet spørsmål.

Den vanlige oppfatning er, som fremholdt ovenfor, at f. eks. Storbritannia er et klassepreget samfunn med stive sosioøkonomiske strukturer og liten mobilitet. P.T. Bauer⁴ tar avstand fra denne oppfatning. Han fremholder at man må skille mellom forskjeller i stil og vaner og reelle barrierer som hindrer sosial mobilitet:

“It has become part of contemporary political folklore that the curse of British society is its restrictive class system. This belief, amounting to an obsession, has it that class is the major barrier to economic progress in Britain and a significant source of legitimate social discontent...”

My main contention is that the established view on class in Britain mistakes a differentiated but open society for a closed society –and even a caste society, i.e. one in which people’s occupations are fixed by the class into which they are born. It confuses distinctions with barriers. In Britain class distinctions indeed exist, but they are not, and rarely have been, significant barriers to social and economic mobility.”

⁴ P.T. Bauer, *Class on the Brain*. Gjengitt i: *Equality, the Third World and Economic Delusion*, Harvard University Press, 1981.

P.T. Bauer viser til en serie med eksempler på sosial mobilitet, enkeltpersoner som har arbeidet seg opp fra små kår til høye posisjoner. Mot den innvending som vanligvis kommer mot slike eksempler, anfører han:⁵

“It is sometimes objected that examples such as those given here refer only to exceptional persons. But this objection is irrelevant. Prominent, successful, rich, unusually industrious or enterprising people are exceptional by definition. What is pertinent is the absence of identifiable restrictive barriers related to class.”

Ut fra det resonnement P.T. Bauer forfekter, synes det riktig å hevde at både USA og de fleste utviklede land i dag er åpne, sosialt mobile samfunn. Dette er ikke det samme som om å si at sosial mobilitet er omfattende, men at det i disse land ikke eksisterer noen formelle barrierer som hindrer sosial mobilitet.

IV Mobilitet og rettferdighet

Når økonomisk og sosial mobilitet blir betraktet som noe positivt, skyldes det at den blir betraktet som rettferdig. Den generelle oppfatning har vært, og er fortsatt, at mobilitet betyr at folk klarer å komme ut av de stengsler som har holdt dem nede og at de har fått sjansen til å utfolde seg. I en kronikk i Aftenposten⁶ skrev jeg:

”Den reformbevegelse, den demokratiseringsprosess som i lang tid har foregått i Norge og i de fleste andre land, har vært en kamp mot det urettferdige samfunn.

Uretten besto ikke først og fremst i ulike levekår, selv om den skjeve fordeling selvsagt også skapte forbitrelse, men mer i at mange, faktisk de fleste, ikke fikk sjanser til å bruke sine evner. De ble stengt ute av nedarvede og lovbestemte rettigheter som var forbeholdt noen få.

Borgerskapets kamp mot adelen, allmuens kamp mot de kondisjonerte, arbeiderklassens kamp mot borgerskapet, kampen for kvinnes frigjøring, har først og fremst vært en kamp for å få like sjanser i livet.

Det synes ikke uriktig å si at denne demokratiseringskamp er ved veis ende. Det gamle klassesamfunnet eksisterer ikke lenger. Fortsatt har vi riktignok forskjeller i inntekt og levekår, med dette er ikke resultatet av regler som skaper klasser og gir varige privilegier.

⁵ P.T.Bauer, op. Cit.

⁶ Egil Bakke, *The Bell Curve: Er alle mennesker like?*, Aftenposten 3. juli 1996.

Mye tyder på at de forskjeller som nå er i ferd med å vise seg, skyldes noe langt mer fundamentalt: At vi har forskjellige evner, først og fremst forskjellige *intellektuelle* evner.”

Den konklusjon som ble trukket i kronikken bygde på et omfattende studium som to amerikanske forskere da nylig hadde publisert⁷. Herrnstein og Murray hevdet at ingen enkeltfaktor var så viktig for det enkelte menneskets sjanse til å lykkes i livet⁸ som vedkommendes intelligens. Det som gjorde denne konklusjon til en bombe var at forfatterne samtidig hevdet at intelligens, kognitive evner, ikke fordelte seg jevnt eller tilfeldig i befolkningen. De ga uttrykk for at intelligens er en arvelig egenskap og at de strukturelle forskjeller i befolkningen vil sementeres over tid ved at intelligente gifter seg med hverandre, og at det samme skjer i den andre enden av den kognitive skala.⁹

Hvilken betydning vil den konklusjon som Herrnstein og Murray trakk, at samfunnets sosioøkonomiske struktur ikke lenger vil være resultat av kaster, klasser eller privilegier, men av personlige forskjeller, forskjeller som skyldes arvelige egenskaper og som den enkelte ikke kan noe for, ha for mobiliteten i samfunnet?

I alle fall av to grunner vil frie stater alltid være preget av sosial mobilitet. Den ene grunnen er at selv om det eksisterer klare strukturer basert på fordelingen av kognitive evner, vil statistiske variasjoner, spredningen, alltid sørge for at foreldre med små kognitive evner, og en tilhørende plass i det økonomisk-sosiale hierarki, kan få barn med meget store kognitive evner, som disse vil kunne utnytte i et mobilt samfunn. Tilsvarende vil foreldre med høye kognitive evner kunne få etterkommere med mer normale eller lavere evner. Disse vil gradvis bevege seg nedover på samfunnets økonomisk-sosiale ”rangstige”.

⁷ Richard J. Herrnstein og Charles Murray, *The Bell Curve, Intelligence and Class Structure in American Life*, The Free Press, 1994.

⁸ ”Vellykkethet” er en komplisert indeks. Det å unngå arbeidsløshet og sikre seg gode inntekter inngår selvsagt i målet, men også andre forhold ble trukket inn, som f. eks. evnen til å dra nytte av samfunnets mange kulturtilbud, evnen til å sikre seg en god utdanning, evnen til å holde seg frisk og til å unngå uhell, og til å oppføre seg slik at man unngår å bli straffet for kriminelle handlinger.

⁹ Forfatterne drøfter hvorvidt disse arvelige egenskapene vil bli jevnet ut eller forsterket over tid. Det første kunne bli resultatet hvis ekteskap ble inngått etter prinsippet ”motsetninger tiltrekker hverandre”. Men forfatterne har mer tro på at det er prinsippet ”like barn leker best” som slår gjennom på ekteskapsmarkedet.

Denne begrunnelse for fortsatt mobilitet bygger på en erkjennelse av at kognitive evner, som en arvelig egenskap, er normalfordelt.¹⁰ Det er ikke slik at foreldre med en IQ på 100, alltid får barn med tilsvarende kognitive evner. Deres barns evner vil fordele seg, noen med kognitive evner høyere enn sine foreldre, andre med lavere. Spredningen i denne normalfordeling er så stor at det alltid vil være etterkommere av foreldre med lave kognitive evner, som vil ha høyere kognitive evner enn gjennomsnittet i befolkningen.

Det vil således alltid være grunnlag for mobilitet, men det vil være en mobilitet som ikke kan betegnes som rettferdig, slik den sosiale mobilitet som tidligere har funnet sted i stor grad, kan betraktes. Den vil skyldes den enkeltes utnyttelse av sine evner, en mulighet som vil være der hvis samfunnet først er fritt og mobilt.

I tillegg til den mobilitet som vil skje på grunn av individuelle variasjoner i den bakenforliggende normalfordeling av kognitive evner, er det mye som tyder på at andre egenskaper, som også er av betydning for ens plass i det sosioøkonomiske hierarki, spesielt ambisjonsnivået, fordeler seg annerledes, kanskje motsatt av evnefordelingen. Det er i alle fall vanlig å mene at de som er født med en gullskje i munnen, som er "to the manour born", ofte har mindre "drive", mindre vilje til å stå på for å lykkes, enn evnerike mennesker som har et annet sosialt og økonomisk utgangspunkt.¹¹

Den annen grunn til at det fortsatt trolig vil være en betydelig sosial mobilitet i frie, utviklede samfunn, er de internasjonale flyttinger som finner sted. Disse kan på mange måter betraktes på samme måte som den sosiale mobilitet som oppsto i de enkelte utviklede land etter at de formelle barrierer som eventuelt tidligere hadde preget disse, ble redusert og til slutt fjernet. Denne internasjonale mobilitet vil kanskje av de fleste i de utviklede land anses som en trussel og av enkelte som rettferdig, men det kan i alle fall anføres at denne internasjonale mobilitet, på samme måte som den nasjonale mobilitet, vil sørge for at evner og viljer som tidligere ikke

¹⁰ Derav betegnelsen "the bell curve".

¹¹ Julius Cæsar: "Young Cassius has a lean and hungry look. I like fat men around me" (Shakespeare)

har kunnet få utfolde seg, nå vil få denne muligheten, og at dette vil bidra både til bedre kår for den enkelte og for raskere samfunnsøkonomisk vekst.^{12 13}

V Politikimplikasjoner

Den sosiale mobilitet som nå finner sted i alle utviklede land, og enda mer den sosiale mobilitet som kommer til å finne sted i fremtiden, vil i stadig stigende grad være et resultat av individuelle forskjeller. Noen vil ha evner og motivasjon for å arbeide seg ut av de kår deres foreldre har hatt. Andre vil mangle evner og motivasjon til å opprettholde sitt ”utgangspunkt”.

Samtidig vil det være slik at den struktur som vil dannes, ikke skyldes formelle barrierer som hindrer sosial mobilitet, men noe langt mer fundamentalt, noe ingen kan gjøre noe med, at folk er forskjellige mht til intellektuell utrustning og andre egenskaper som betyr mye for å lykkes. En politikk som hittil i betydelig grad har vært klasse- eller gruppeorientert, vil da kunne miste sin relevans. Politiske tiltak som tar sikte på å nå bestemte sosioøkonomiske grupper vil ikke lenger være av betydning, nettopp fordi gruppetilhørigheten er en illusjon. Det er de individuelle menneskelige egenskapene som er av betydning. De endringer som har skjedd både i den sosioøkonomiske struktur og i den underliggende mobilitet, stiller nye krav til politikkenes siktemål og utforming. I det følgende vil vi drøfte to politikimplikasjoner som presser seg frem.

Den ene er at samfunnets spilleregler må baseres på bestemmelser som er relevante for det enkelte menneske. Politikkenes oppgave må være å fastsette rasjonelle incentivstrukturer som får det enkelte menneske til å oppføre seg fornuftig både ut fra sine egne preferanser og i

¹² De virkninger av internasjonal sosial mobilitet som påpekes her gjelder internasjonale bevegelser av arbeidskraft. Internasjonale flyktningstrømmer og internasjonal bevegelse av profesjonelle trygdesøkere kan ha helt andre sosiale og økonomiske konsekvenser.

¹³ Enkelte uttrykker bekymring over at internasjonale vandring av jobbsøkere, vil representere en ”brain drain” og bidra til at underutviklede land mister sin beste arbeidskraft. Det er imidlertid voksende forståelse for at det adekvate tiltak for å få til vekst i de underutviklede land og for å legge forholdene til rette for at deres beste arbeidskraft kan bli anvendt i sine hjemland, er at disse land selv gjennomfører politiske reformer som sørger for at de omdannes fra å være ufrie, immobile samfunn, til åpne, mobile rettsstater.

samfunnets interesser. Tradisjonell inntektsomfordelingspolitikk vil måtte legges bort. Politikken utgangspunkt må være at det er forskjeller menneskene i mellom, forskjeller som politikk og politikere ikke kan gjøre noe med. Politikerne må ikke forsøke å hindre at disse forskjeller viser seg. De må i stedet stimulere dem. Likhetspolitikken må avvikles.

Den andre politikimplikasjonen er at den hjelp politikere kan yte den nye ”underklassen”, dem med gjennomgående lavest kognitive evner, ikke vil være å treffe støttetiltak for at det resultat de oppnår ikke skal være vesentlig lavere enn det de fleste oppnår. Politikken må i stedet ta sikte på å forenkle samfunnet, slik at alle har rimelige sjanser til å klare seg bra. Løsningen må være å skape et enkelt samfunn, der alle kan klare seg bra på grunnlag av sine egne evner og sin egen innsats.

a. Likhetspolitikken må avvikles

Forutsetningen for en ny, rasjonell politikk i et pluralistisk samfunn, er at vi makter å legge bort det idealbilde som vi har dyrket i lang tid: Idealet om at vi alle er like. Dette ideal er i strid med virkeligheten. Vi er ikke alle like! Det nytter ikke å bortforklare idealet ved å hevde at det er likeverd vi har hatt i tankene. Det siste er det liten eller ingen uenighet om. De demokratiske rettigheter må gjelde for alle, både fattig og rik. I mange sammenhenger har hver enkelt person bare en stemmeseddel.

Hvis man først aksepterer at vi er forskjellige, vil man måtte akseptere resultatforskjeller. Omfordelingspolitikken må oppgis. Skatteregler og overføringsordninger som har til formål å sørge for at den disponible inntekt etter skatt, fordeler seg jevnere enn inntektene før skatt, må avvikles. Dette krav skyldes ikke bare en erkjennelse av det prosaiske faktum at likhetspolitikken på dette felt ikke har lyktes.¹⁴ Kravet springer ut av en ny erkjennelse, at likhet ikke kan være et politisk mål. Hvis vi først erkjenner at det er genetiske forskjeller menneskene i mellom, at kognitive evner er en arvelig egenskap og at naturlige strukturer

¹⁴ Det er flere grunner til at den ikke har lyktes. Dels har tiltakene vært for omfattende og kompliserte, slik at det har vært umulig å måle nettovirkningen av dem. Dels har siktemålet med dem aldri vært presist definert.

derfor vil oppstå, vil politikken måtte ta dette som et realistisk utgangspunkt og ikke forsøke å bekjempe det.¹⁵

Men politikkomleggingen må ha et videre siktemål enn dette. Politikken må ikke bare la være å motarbeide, men heller stimulere dem som både har gode evner og høy innsatsvilje. Samfunnets incentivstruktur, skattereglene fremfor alt, bør konstrueres slik at det lønner seg for den enkelte å stå på, selv om enkelte vil ha større evner enn andre til å benytte seg av mulighetene. Dette vil ikke bare være lønnsomt for vedkommende, men i aller høyeste grad også for samfunnet. En implikasjon av dette er man må akseptere at de politiske tiltak som eventuelt måtte være truffet for å skape en "enabling state", et samfunn som sørger for tilstrekkelige kulturtilbud, utdanningstilbud og tilbud av "public goods"¹⁶, bli brukt i forskjellig grad avhengig av den enkeltes kognitive evner.

Vil avvikling av de tradisjonelle omfordelingstiltakene føre til betydelige inntektsforskjeller eller andre forskjeller i disposisjonsretten over materielle goder? Etter at omfordelingstiltak er avviklet, vil det vise seg at enkelte har vesentlig høyere disponibel inntekt enn andre, og kanskje enda tydeligere at enkelte har større formuer enn andre. Men dette er i tilfelle ikke noe nytt. Det nye er i realiteten at de forskjeller som vil vise seg i hovedsak vil skyldes ulik innsats og at enkelte disponerer sine midler "klokere" enn andre, mens de økonomiske forskjeller som tross alt allerede finnes på tross av likhetspolitikken, ofte er et resultat av denne, fordi enkelte er flinkere enn andre til å utnytte kompliserte skatteregler og overføringsordninger.

De fleste forskjeller som kommer til å oppstå, vil trolig ikke bli svært store. De vil avspeile det faktum at våre underliggende kognitive evner er normalt fordelt. Et lite antall svært godt utrustede, kreative og innsatsfylte mennesker vil riktignok gjøre det meget bedre enn de fleste

¹⁵ I tillegg til overføringsordninger har naturlige forskjeller blitt forsøkt korrigert ved såkalte "affirmative actions", som innebærer at personer som tilhører bestemte grupper gis forrett ved forskjellige anledninger, bl.a. når det gjelder å bli tatt opp som student ved visse læresteder, eller å få leilighet eller barnehaveplass før andre søkere. Erfaringene med "affirmative actions" er meget blandede.

¹⁶ Varer og tjenester som vanligvis ikke omsettes i markedet, f. eks., forsvarstjenester og politi- og rettstjenester.

og noen få vil ikke klare seg¹⁷, men de aller fleste vil klare seg noenlunde bra og deres inntekter vil normalfordele seg på samme måte som deres kognitive evner. Man kan si at likhetspolitikken siktemål har vært å presse sammen inntektsfordelingskurven ved å omfordele. Dette har i praksis ikke vist seg mulig og er dessuten ikke rettferdig. Men en stimuleringspolitikk vil resultere i raskere økonomisk vekst og resultere i at hele inntektsfordelingskurven, som selv ikke forandrer seg, blir dratt oppover på inntektsskalaen.¹⁸

I stor grad vil de inntektsforskjeller som oppstår dessuten være forståelige og akseptable for de fleste. De fleste aksepterer at betydelige næringslivstopper får lønn ”etter fortjeneste” og enda lettere vil det trolig bli akseptert at betydelige kunstnere eller idrettstjerner har inntekter som er himmelhøye i forhold til de inntekter folk flest kan ha håp om. Men samtidig er det klart at ikke alle inntektsforskjeller er like lette å forstå eller forklare. Mange av de ”uforståelig” høye inntekter som oppstår i visse næringer, er ikke bare uforståelige men vil dessuten ofte være et resultat av markedssvikt eller reguleringssvikt, slik at enkelte har mulighet for å utøve monopolmakt, for å skaffe seg sine urimelig høye inntekter. Men dette problemet er der uansett om det føres en likhetspolitikk eller ikke, og må løses ved tiltak som reduserer markedsimperfeksjonene.

b. Kravet om et enklere samfunn

Den andre politikimplikasjonen av at samfunnets strukturer ikke lenger er et resultat av klasser eller andre formelle regler, men i stedet gjenspeiler normale, men stabile, forskjeller i befolkningen, er at samfunnet må gjøres mindre komplisert enn det er i dag. Det moderne samfunns kompleksitet er et resultat av politikk, ikke minst av likhetspolitikken.

Skattereglene, men også flere elementer av rettighetspolitikken, har bevirket at bare noen få har full innsikt i de regler som gjelder og som er av betydning for en selv. Det sørgelige faktum er at dette resultat av likhetspolitikken, det komplekse samfunn, spesielt skader de svakeste i samfunnet, men er stort sett til fordel for de ressurssterke.

¹⁷ I alle moderne samfunn er det behov for et sosialt sikkerhetsnett.

¹⁸ Jfr. Joseph.A.Schumpeter, *The Theory of Economic Development*, Harvard University Press, 1934

Siktemålet må være at alle normalt utrustede mennesker, også dem som ligger lavest på den kognitive evneskala, må kunne utnytte sine evner i verdiskapende arbeid og være i stand til å leve et fullverdig liv på de inntekter dette arbeidet bringer inn. Dette forutsetter for det første at ikke myndighetene selv fastsetter, eller lar andre fastsette, en minstelønn som ingen arbeidsgiver eller arbeidstaker får gå under. Den annen forutsetning for at alle kan leve et fullverdig liv med de inntekter de kan opptjene i markedet og som svarer til den enkeltes grensenytte i arbeidslivet, er at myndighetenes avgifter eller andre fordyrende krav ikke er så kostnadsdrivende at det ikke lenger er mulig å leve bra på normale, men lave, inntekter.

Krav om minstelønn er den viktigste enkeltårsak til at mange mennesker blir presset ut av arbeidslivet. Krav om minstelønn er for det første frihetsbegrensende, men i denne sammenheng vil det i første rekke pekes på at kravet stenger de svakeste ute fra arbeidslivet. Alle hvis bidrag til verdiskapingen i en bedrift er lavere enn minstelønnskrevet vil være utsatt for utstøting. I den store styringsstaten, hvor resultatlikhet er målet, løses dette ved sosiale ordninger, syketrygd og uføretrygd. På kort sikt anser mange disse sosiale tiltak som fordelaktige og velger å melde seg ut av arbeidslivet. På lang sikt er det intet som skader de svake mer enn dette, at de lar seg lokke til ikke lenger å stå på. Det er til skade for dem selv, sosialt og økonomisk. Det betyr også et samfunnsøkonomisk tap.

Siktemålet med et enklere samfunn må også være å skape et samfunn med lavere kostnader enn i dag. Kostnadsnivået må tilpasses de inntekter folk kan skaffe seg, også de med lavest kognitive evner. Til en viss grad må en kunne anta at dette vil bli et resultat av markedsmessige tilpasninger, men det vil allikevel gjenstå som en sentral politisk oppgave å fjerne eller redusere skatter og offentlige avgifter som bidrar til å presse kostnadsnivået i været. Målet må være at selv folk med lave inntekter skal kunne leve et godt liv.

VI Avsluttende bemerkninger

Det er fristende å spekulere over hvilke motforestillinger som vil bli anført mot de resonnementer og forslag som er presentert ovenfor. Det kan være mange, men de viktigste vil nok for det første skyldes en underliggende fundamental politisk uvilje mot å akseptere forskjeller, at vi er forskjellige, og spesielt at disse forskjeller er noe politikerne ikke kan gjøre noe med. Likhetsidealet har for mange gitt politikken mening. For det andre har politikken og politikernes oppgave om ikke alltid, så i moderne tid, vært å kjempe for en sak. Dette er i manges øyne nå en illusjon og det kan hevdes at politikernes viktigste oppgave i dag er å få makt, og å beholde makt og å tjene på å ha makt.

En politikk som har som mål å etablere et meritokratisk, sosialt mobilt samfunn, en liberal rettsstat, vil i mange politikeres øyne redusere deres makt. Dette er ikke nødvendigvis slik. Den meritokratiske, mobile rettsstat vil i aller høyeste grad være avhengig av politikk for å kunne eksistere. Men den politikk som kreves vil også begrense politikernes anledning til vilkårlighet, til å utøve personlig makt. Dette er et offer få politikere synes villige til å yte.